

NUTQ FAOLIYAT TURI SIFATIDA O'QISHNING PSIXOLOGIK TUZILISHI

Xodjayev Dilshod Xamidxonovich

NamDU doktoranti, 45-maxsus maktab internat o'qituvchisi

E-mail: kosonsoydilshod@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tilini o'rganish mobaynida badiiy va o'quv materiallarni o'qish jarayonida o'quvchining ongi, psixikasi va idrokida bo'ladigan jarayonlar haqida so'z yuritilgan. Matnlarni o'qishda sodir bo'ladigan jarayonlarga birma bir to'xtalgan.

Kalit so'zlar: perseptiv, regressiv, ekstralingvistik, grafik, vizual, gipoteza, mnemonik, lingvistik, psixologik.

Annotation: In this article it was written about the processes that occur in the reader's mind, psyche and perception during the process of reading literary and educational materials while learning a foreign language. The processes that take place in reading the texts are discussed one by one.

Key words: perceptual, regressive, extra linguistic, graphic, visual, hypothesis, mnemonic, linguistic, psychological.

O'qish nutq faoliyatining asosiy turlaridan biri bo'lib, "ma'lum bir til tizimiga muvofiq grafik kodlangan ma'lumotlarni idrok etish va faol qayta ishlash jarayoni" deb ta'riflanadi (Z. I. Klychnikova). Chet tilini o'rganish jarayonida nutq faoliyatining boshqa turlari, ya'ni og'zaki nutq, tinglash va yozmalarga nisbatan, o'qish ahamiyati va qulayligi jihatidan asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Statistik malumotlarga ko'ra rivojlangan davlatlarda biron bir chet tilini amaliyotda qo'llashda unda yozilingan malumotlarni o'qish shu chet tilida gapirishga nisbatan birnecha barobor ko'proq kuzatiladi (o'qish 80-90%, gapirish 20-15%). Bundan tashqari, chet tilini o'rgatishning jahon amaliyoti shuni ko'rsatadiki, chet tilida o'qishni o'rganish bu tilda gapirishdan ko'ra ancha oson va tezroq. Misol uchun, Erik V. Gunnemarkning fikricha, o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish og'zaki tilni o'zlashtirishdan ko'ra 50% kamroq vaqt talab qilinadi. Shu sababli, ko'plab pedagoglarning fikri bo'yicha zamonaviy metodologlar tomonidan taklif qilingan og'zaki nutqning xorijiy tilni o'qitishda boshqa nutqlarga nisbatan ustun qo'yish shubhali ko'rinadi. Zamonaviy dunyoda o'qish juda muhim rol o'ynaydi, chunki u insonga bugungi kunning etakchi ma'lumot manbalari - kitoblar, davriy nashrlar va Internetdan unumli foydalanishga imkon beradi. Kitob, matn o'qish insonning bilish faoliyatini rag'batlantiradi, uning intellektual darajasini oshiradi, dunyoqarashi va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantiradi.

Chet tilida o'qishni o'rgatishda o'qish nafaqat og'zaki, balki murakkab psixofiziologik aqliy faoliyat ekanligini hisobga olish kerak. O'qish mexanizmi

ko'rishning yetakchi roli va bir qator aqliy jarayonlarning ishlashi bilan bir nechta analizatorlarning ishini o'z ichiga oladi: idrok, diqqat, xotira va fikrlash. Shunday qilib, o'qishning psixologik tuzilishining majburiy komponentlari idrok, harakat, mnemonik, pertseptiv va aqliy operatsiyalardir.

O'qishning boshlang'ich jarayoni grafik tasvirga kiritilgan lingvistik, ya'ni fonetik, semantik, grammatik ma'lumotlarni pertseptiv qayta ishlashdir. Pertseptiv jarayon-axborotni qayta ishlash, grafik tasvirni o'quvchining uzoq muddatli xotirasida saqlanadigan aqliy standart bilan tanib olish va solishtirish orqali idrok etish va aniqlashni o'z ichiga oladi. Idrok etish jarayoni o'quvchining hissiy tajribasi va cheklangan belgilardan iborat tizim bilan bog'liqdir; belgilar shaklida berilgan ma'lumotlarni aniqlash ikkinchi ongli jarayondir. Grafik tasvir ta'sirida ko'rish organlari va miyada murakkab psixofiziologik jarayon boshlanadi. O'qish mexanizmi - bu ko'zlarni grafik belgilarga qaratilganda vujudga keldigan grafik mano va ko'zlarni harakatida grafik tasvirni idrok etishdir. O'quvchining nigohi chiziq bo'ylab spazmatik harakatlarni amalga oshiradi, oldinga - kutilgan harakatlar, to orqaga - regressiv harakatlar. Ko'zning kutilgan harakatlari o'quvchiga grafik tasvirning mumkin bo'lgan manolarni taxmin qilish va gipotezani ilgari surishga imkon beradi. Regressiv harakatlar ilgari surilgan gipotezani tekshirishni ta'minlaydi va idrok to'liq bajarilmaganligini ko'rsatadi. O'quvchi har bir satrda qanchalik ko'p fiksatsiyalar va regressiv harakatlar qilsa, uning ushbu tilda o'qish uchun ko'nikma va o'qish texnikasi darajasi pastligini bildiradi.

O'qishning texnik ko'nikmalarini egallash uni harakatlantiruvchi qismini tashkil etuvchi nutq-harakat apparati ishi bilan chambarchas bog'liq. Motor operatsiyalari grafik tasvirni uning tovushli va artikulyar analogiga aylantirish bilan birga keladi va nafaqat ovoz chiqarib o'qiyotganda, balki ovoz chiqarmasdan (inson ichida) o'qiyotganda ham ishlaydi. Ovoz chiqarmasdan o'qiyotganda, vosita komponenti yashirin artikulyatsiya shaklida namoyon bo'ladi, bu ichki talaffuz deb ataladi. O'quvchi uchun grafik tasvirni aniqlash qanchalik qiyin bo'lsa, ichki artikulyatsiya shunchalik aniq ko'rinadi. Agar o'quvchi grafik tasvirni semantik qayta ishlashda qiyinchiliklarga duch kelsa, ichki talaffuz ham shunday qiyinchiliklarga duch keladi. "Vizual" o'qish (ichki talaffuzsiz), "pichirlab" o'qishdan (yashirin artikulyatsiya bilan) farqli o'laroq, o'qish qobiliyatlari yaxshi rivojlangan va grafik tasvirlarning semantik mazmunini erkin tushunishni ko'rsatadi.

O'qishning mnemonik komponenti grafik tasvirni operativ xotirada saqlab qolish, uni uzoq muddatli xotirada saqlanadigan standart bilan tanib olish va solishtirish, tashqi yoki ichki nutqda uning tovush va artikulyar analogini takrorlash jarayonlarini ta'minlaydi. O'qish jarayonida xotiraning barcha turlari ishtirok etadi. Vizual-shakliy xotira grafik tasvirni uning ovoqli analogiga aylantirishda ishtirok etadi, motor xotirasi uning artikulyar ekvivalentini tanib olishga yordam beradi, og'zaki xotira grafik tasvirni semantik manoga aylantirishni ta'minlaydi. Mexanik va mantiqiy

xotira grafik xabarga kiritilgan haqqoniy va semantik axborotni eslab qolish jarayonida ishtirok etadi. Mantiqiy xotiraning ishlashi o'qishning psixologik tuzilishining to'rtinchi komponenti - fikrlash bilan chambarchas bog'liq.

Fikrlash jarayoni o'qishning yuqoridagi barcha komponentlariga vositachilik qiladi va grafik ma'lumotlarni tahlil, sintez qilish, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish va konkretlashtirishni o'z ichiga oladi. O'qishning fikrlash komponenti lingvistik va semantik darajada idrok etilgan grafik tasvirni tushunishni ta'minlaydi. Ba'zi metodistlar (S.K.Folomkina, N.D.Galskova, A.V.Konisheva) tushunishning yana bir darajasini - ma'no darajasida tushunishni, ya'ni o'qilgan narsani tanqidiy tushunishni ajratib ko'rsatishadi. Bizning fikrimizcha, tanqidiy mulohaza ichki nutq bilan bog'liq bo'lgan mustaqil aqliy jarayondir, qaysiki o'qish jarayonida yuzaga keladi. O'qish jarayonida o'quvchi muallif tomonidan berilgan grafik shakildagi ma'nolarga o'z munosabati va xulosalari yuzaga kelishiga turtki bo'lib xizmat qiladi.

Grafik ma'lumotni tushunish o'qishda hal qiluvchi natija bo'lib, ko'plab lingvistik, ekstralingvistik va psixologik omillarga bog'liqdir. Lingvistik omillarga o'quvchining til materialini, ya'ni grafika, fonetika, matndagi tilning lug'ati va grammatikasini o'zlashtirishi, shuningdek, o'quvchining shaxsiy til va undagi grafik xabari muallifning tili va grafikasiga o'xshashligi kiradi. Ekstralingvistik omil o'quvchining grafik xabar mavzusi haqida umumiy xabardorligini, ya'ni "katta kontekst" (M. V. Raxmanov tomonidan ta'riflangan) haqidagi bilimni o'z ichiga oladi. Tushunish jarayonida psixologik omil o'quvchining aqliy jarayonlari faoliyatining individual xususiyatlarini nazarda tutadi: idrok, xotira, fikrlash va e'tibor. Grafik axborotni tushunish jarayonida diqqat alohida rol o'ynaydi. Ma'lumki, diqqat - bu ongning muayyan ob'ektlar yoki hodisalarga maqsadli yo'naltirilishi. Fiziologik jihatdan diqqat bir xil nerv markazlarining ishi bilan bog'liq bo'lib, ular yordamida pertseptiv, mnemonik, aqliy va nutq motorli aqliy jarayonlarni amalga oshiriladi. Biroq, diqqatning o'ziga xos xususiyati shundaki u dominant deb ataladigan, ya'ni hozirgi vaqtda boshqa nerv markazlari faoliyatini bo'ysundiruvchi qo'zg'alishning dominant o'chog'ining hususiyatining mavjudligi. Shuning uchun, agar o'quvchining e'tibori, masalan, lingvistik ma'lumotni tushunishga qaratilgan bo'lsa, o'qilayotgan matnning ma'nosi undan uzoqlasha boshlaydi yoki aksincha. Tajribali o'quvchi diqqatni bir vaqtning o'zida ma'lumotni lingvistik va semantik qayta ishlashga taqsimlash bilan tavsiflanadi, bunda diqqatni matnning asl g'oyasiga qaratish kerak. Chet tilida o'qishni o'rganishda inson psixikasining o'ziga xos xususiyatini hisobga olish kerak: diqqatni bilib olish yoki tushunish qiyin bo'lgan narsalarga jamlash. Chet tilidagi matnni o'qiyotganda, notanish so'zlar va grammatik tuzilmalarni anglab olish va tushunish shubhasiz qiyin. Shuning uchun, matn tanlashda ta'lim yuqoridagi holatlarni hisobga olishi va notanish lug'at va grammatik kombinatsiyalar miqdorini minimal darajaga tushirishi kerak.

Amalda o'qishning barcha psixologik komponentlari bir-biri bilan chambarchas va shartli bog'liqdir. O'qish qobiliyati va tajribasi yuqori bo'lgan o'quvchida idrok, harakat, mnemonik va ongli jarayonlarning yaxshi ishlashi namoyon bo'ladi. Tajribasiz o'quvchida ongli jarayonlarning ishlash templari bir biridan farq qiladi, biri ortda yoki ilgari ketishi mumkin. Masalan, o'qish texnikasi shakllanishining eng boshida grafik tasvirni semantik qayta ishlash pertseptivdan sezilarli darajada orqada qoladi. O'qish qobiliyati avtomatlashtirilganligi sababli, tushunish lingvistik va semantik ma'lumotlarning ehtimollik prognozi jarayonida o'zini namoyon qiladigan idrokdan ustun kela boshlaydi. Ruhiy jarayonlarning dinamikasi o'quvchi psixikasining xususiyatlariga bog'liq va uning temperamenti bilan belgilanadi. Psixologlarning ta'kidlashicha, sangvenik temperamentga ega odamlar flegmatik temperamentdagilarga nisbatan tezroq o'qiydilar, chunki ularda aqliy jarayonlarning ishlash tezligi yuqori. Biroq, tez o'qish har doim ham tez va to'la qonli tushunishni bildirmaydi, aksincha, uni sekinlashtiradi. Zamonamizning taniqli kishilarining kitob mutolaa qilish jarayonini o'rganganda tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ularning aksariyati sekin o'qiydiganlar edi. Binobarin, chet tilida o'qishni o'zlashtirishda tez o'qishga emas, balki til materialini o'zlashtirishga bevosita bog'liq bo'lgan pertseptiv, lingvistik va semantik ma'lumotlarni bir vaqtda qayta ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga harakat qilish kerak.

Foydalanillingan adabiyotlar:

1. Galskova N. D., Gez N. I. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. М., 2005
2. Gunnemark E. V. Tillar o'rganish sana'ti. SPB., 2002.
3. Klichnikova Z. I. Chet tilida o'qishni o'rgatishning psixologik hususiyatlari. М., 1983.
4. Konisheva A. V. Контроль результатов обучения иностранному языку. SPB., 2004.
5. Falomkina S. K. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе. М., 1987.
6. Yugay A. X., Mirashirova N. A. Umumiy psixologiya. Т., 2015.